

UDK 27-31"01/07"Origenes:Evargius P.

Primljeno: 10. 5. 2018.

Prihvaćeno: 12. 9. 2018.

Izvorni znanstveni rad

## U ORIGENOVU OBRANU: POVIJESNO-TEOLOŠKE KARAKTERISTIKE ORIGENIZMA EVAGRIJA PONTSKOG

Josip KNEŽEVIĆ

Vrhbosansko bogoslovno sjemenište  
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 SARAJEVO

josip.knezevic25@gmail.com

### Sažetak

Rad je podijeljen u četiri cjeline. U prvoj cjelini, u kojoj se govori o prvoj origenističkoj kontroverziji, autor predstavlja pojam i fenomen origenizma kao takvog te prvu origenističku kontroverziju u svrhu što boljeg upoznavanja nauka Evagrija Pontskog. Taj nauk autor u drugoj cjelini predstavlja kao Evagrijevo shvaćanje origenizma, stavljajući ga u povijesno-teološki okvir. Zadnje dvije cjeline, koje govore o drugoj origenističkoj kontroverziji te o Origenovoj obrani, zapravo predstavljaju središnji dio članka, odnosno jedan oblik »obrane« Origena, nastojeći prikazati kako je na određen način Origenova osuda u VI. stoljeću na Petome ekumenskom koncilu u Carigradu 553. godine bila plod političko-religijskog djelovanja u vrijeme cara Justinijana, ali donekle i nedovoljnog shvaćanja problematike kod palestinskih monaha, poglavito kod grupe takozvanih *isokrista*.

*Ključne riječi:* Origen, Evagrije Pontski, origenizam, ἰσόχριστοι.

### Uvod

Origen, *Adamantios*, čelični, neukrotivi kako mu i kaže nadimak, kao povijesna osoba uvijek je bio zanimljiv teolozima.<sup>1</sup> Premda osuđeni heretik, nerijetko je izazivao osjećaj divljenja i poštovanja zbog svoje gorljivosti za vjeru i za kršćanski nauk. Ipak, unatoč svemu tomu, on je ostao kontroverzna figura.

<sup>1</sup> O Origenovu životu i nauku vidi u: Henri CROUZEL, *Origene*, Roma 1986.; Jean DANIÉLOU, *Origene. Il Genio del Cristianesimo*, Roma, 1991.; Pierre NAUTIN, *Origene. Sa vie et son œuvre*, Paris, 1977.; Joseph Wilson TRIGG, *Origen*, London – New York, 1998.

Premda će u ovom radu biti dosta govora o njemu i njegovu nauku, naglasak će ipak biti na origenizmu, koji je sadržan u nekim djelima Evagrija Pontskog, gorljivog Origenova pristaše čije se ime, što je začuđujuće, uopće ne pojavljuje za vrijeme prve origenističke kontroverzije. Zapravo ovaj rad prikazuje istraživanja, uspoređivanja, vrednovanja i promišljanja s obzirom na naučavanje te dvojice zajedno osuđenih heretika.

Dosadašnje su studije pokazale kako se Origenov utjecaj širio najviše u monaškim krugovima u Egiptu, što je pogotovo vidljivo u slučaju Evagrija Pontskog, koji je, naglašavajući pojedine aspekte Origenove kozmologije, eshatologije i kristologije, proširio origenističke kontroverzne hipoteze među pustinjanskim monasima u Egiptu, ali njegov će se utjecaj osjetiti nešto kasnije i u Palestini. Širenje Origenova utjecaja prouzročit će i sporove oko Origena već za njegova života kada se i sâm Origen morao braniti od optužaba koje su mu bile imputirane. No, prvi koji osuđuje Origena je Demetrije, biskup Aleksandrije; međutim, ta je osuda bila više disciplinskog karaktera,<sup>2</sup> dok sustavniji napad počinje s Metodijem Olimpijskim, iako se ne može sa sigurnošću utvrditi koliko je on bio sposoban shvatiti Origenove istančane misli. Prigovorio mu je njegov nauk o preegzistenciji duše, vječnosti svijeta kao i biblijski alegorizam.<sup>3</sup> Na njega se nadovezuje paranoični Epifanije iz Salamine, koji zapravo ponavlja Metodijeve kritike, prikazujući ga kao oca arijanizma i izvor svih hereza.<sup>4</sup> S njime se udružio i Jeronim, nekad gorljivi pristaša pa poslije veliki protivnik, te kasnije i Teofil, biskup Aleksandrije, koji je imao više osobne motive vezane uz antropomorfičku kontroverziju raširenu među egipatskim monasima s protagonistima koje su činili četvorica braće nazvani »duga braća«, čiji je duhovni učitelj bio Evagrije Pontski. Nakon prve kontroverzije i prve osude origenizma na kraju IV. stoljeća, origenizam će ostati zaboravljen kroz cijelo V. stoljeće te će pitanje oko Origena postati ponovno aktualno u VI. stoljeću među palestinskim monasima koji su bili pod velikim utjecajem djelâ Evagrija Pontskog. Konačna osuda i Origena i Evagrija, zajedno s Didimom Slijepcem, te njihovih učenja bit će na Drugome carigradskom koncilu 553. godine.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Usp. Manlio SIMONETTI, *La controversia origeniana. Caratteri e significato*, u: *Augustinianum*, 26 (1986), 1, 9.

<sup>3</sup> Usp. Marijan MANDAC, *Uvod*, u: *ORIGEN, Počela*, Marijan Mandac (ur.), Split, 1985., 21.

<sup>4</sup> Usp. Epiphanius CONSTANTIENSIS, *Panarion* LXIV, 4, u: Jürgen DUMMER (ur.), *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, XXXI/2, Berlin, 1980., 409–410, (dalje: GCS).

<sup>5</sup> O kontroverziji vidi više u: Elizabeth Ann CLARK, *The Origenist Controversy. The Cultural Construction of an Early Christian Debate*, New Jersey, 1992.; Emanuela PRINZIVALLI, *Magister Ecclesiae. Il dibattito su Origene fra III e IV secolo*, Roma, 2002.

Istina je da je Evagrije Pontski donekle izobličio izvorni Origenov nauk, koji je Origen predlagao  $\gamma\upsilon\mu\nu\alpha\sigma\tau\iota\kappa\acute{\omega}\varsigma$ , odnosno kao razmišljanja koja treba razmatrati u formi vježbanja, istraživanja.<sup>6</sup> Henri Crouzel smatra da je Origenov nauk stoga više istraživanje na temelju hipoteza nego što su to afirmacije.<sup>7</sup> Međutim, nije baš sigurno da su njegovi protivnici za vrijeme prve origenističke kontroverzije bili svjesni drugog izvora origenizma kada su temeljili svoje optužbe protiv Origenovih hipoteza jer kad govorimo o odnosu između Origena i sadržaja origenizma, moramo reći da se među njima stvorila sjena u obliku nauka Evagrija Pontskog. Pojedini aspekti njegova promišljanja ostali su prekriveni nakon Drugoga carigradskog koncila sve do sredine prošlog stoljeća, kada je otkrivena sirijska verzija Evagrijeva djela *Kephalaia Gnostika*, tako da je njegov teološki pogled došao u novi fokus.<sup>8</sup>

## 1. Prva origenistička kontroverzija

Origen je u XIX. stoljeću bio »znak protivljenja«<sup>9</sup> u povijesti kršćanskog razmišljanja. Njegov je život bio obilježen mnogim gibanjima, a sustavno uređenje pojedinih vidova njegovih hipoteza tijekom druge polovice IV. stoljeća u pojedinim monaškim ambijentima u Egiptu izazvat će kontroverzije krajem IV. stoljeća i početkom VI. stoljeća u Palestini.

### 1.1. Pojam origenizma

Prije nego uđemo u samu srž argumenta, potrebno je u kratkim crtama predstaviti pojam i fenomen origenizma. Kao prvo, važno je ovdje napraviti razliku između osobe Origena i samog fenomena origenizma, koji konstituira »trijada«: Origen, Evagrije Pontski, Didim Slijepac.<sup>10</sup>

<sup>6</sup> Usp. Jean DANIÉLOU, *Origene*, 247.

<sup>7</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origene*, 225.

<sup>8</sup> Usp. Francis Xavier MURPHY, *Evagrius Ponticus and Origenism*, u: Richard HANSON – Henri CROUZEL (ur.), *Origeniana Tertia*, Roma, 1985., 253. To otkriće, koje dugujemo A. Guillaumontu, omogućilo je i rasvijetljenje poteškoća oko origenizma između IV. i VI. stoljeća, o čemu će ovdje biti riječi. Usp. Antoine GUILLAUMONT (ur.), *Les six centuries des »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique*, u: *Patrologia Orientalis*, 28, 1, Paris, 1958.; Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, Paris, 1962.

<sup>9</sup> Henri CROUZEL, *Origene*, 11.

<sup>10</sup> O definiciji i fenomenu origenizma vidi u: Josip GUNČEVIĆ, *Origen i origenizam*, u: *Bogoslovska smotra*, 18 (1930.) 2, 249–260; Henri CROUZEL, *Origene e l'origenismo: le condanne di Origene*. XIV Incontro di studiosi dell'antichità cristiana sul tema: »L'origenismo: apologie e polemiche intorno ad Origene«, u: *Augustinianum*, 26 (1986.)

Origenizam kao pojam vrlo je kompleksan fenomen vezan uz aleksandrijsku tradiciju koja u svojem sustavu ima ideje poganske, židovske i kršćanske filozofije od platonizma preko Filona Aleksandrijskog do Klementa Aleksandrijskog i Origena. Tim pojmom želi se naznačiti učenje koje je proizašlo iz Origenova nauka. Međutim, problem nastaje kada se želi odrediti konkretan sadržaj origenizma, koji je osuđen u IV. i VI. stoljeću.<sup>11</sup> Stoga i Henri Crouzel misli da pojam origenizma ne označuje sav Origenov teološki sustav, nego se odnosi na duhovni tijek koji svoje izvore vuče iz naslijeđa nekih promišljanja sadržanih u njegovim djelima, poglavito u *Počelima* koje su sistematizirane između IV. i VI. stoljeća.<sup>12</sup> Već taj Crouzelov sud prikazuje veliku razliku između Origena i origenizma, prema kojem postoji šest točaka u povijesti razvoja origenizma – od konstituiranja pojma origenizma, što su učinili njegovi protivnici, preko origenizma Evagrija Pontskog sve do osuda origenizma u IV. i VI. stoljeću.<sup>13</sup> Prema tomu, može se reći kako pojam origenizma sadrži u sebi raznovrsnost pozicija i doktrinarnih nijansi zbog čega bi se moglo govoriti o više vrsta »origenizama«. Međutim, imajući u vidu brojne probleme koji su nastali zbog poteškoća u određivanju stvarnih sadržaja origenizma, danas se tim pojmom najčešće naznačuje nasljedstvo origenističkog promišljanja bez prethodnih negativnih konotacija.<sup>14</sup>

### 1.2. Povijesno-teološke karakteristike prve origenističke kontroverzije

Glavne teme koje su bile u središtu origenističkih kontroverzija su: subordinacionizam, preegzistencija duša, preegzistencija Kristove ljudske duše i apokatastaza. Prva origenistička kontroverzija započinje otprilike 393. godine s Epifanijem, biskupom Salamine. Epifanije je napisao djelo *Panarion* u kojem je skupio 80 različitih hereza, među kojima je na 64. mjestu i origenizam. U tom

1–2, 295–303; Emanuela PRINZIVALLI, Origenismo (in Oriente, secc. III-IV), u: Adele MONACI CASTAGNO (ur.), *Origene dizionario: la cultura, il pensiero, le opere*, Roma, 2000., 322–329; Paolo BETTILOLO, Origenismo (in Oriente, secc. V-VI), u: Adele MONACI CASTAGNO (ur.), *Origene dizionario*, 329–337.

<sup>11</sup> Usp. Emanuela PRINZIVALLI, Origenismo, u: Adele MONACI CASTAGNO (ur.), *Origene dizionario*, 322.

<sup>12</sup> Usp. Henri CROUZEL, Origenismo, u: Karl RAHNER (ur.), *Sacramentum Mundi. Enciclopedia Teologica*, V, Brescia, 1976., 823.

<sup>13</sup> Usp. Henri CROUZEL – Emanuela PRINZIVALLI, Origenismo, u: Angelo DI BERARDINO (ur.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, Genova – Milano, 2007., 3681–3686 (dalje: NDPAC).

<sup>14</sup> Usp. Basil STUDER, Origenismo (in Occidente, secc. IV-VI), u: Adele MONACI CASTAGNO (ur.), *Origene dizionario*, 302–307.

djelu Epifanije iznosi četiri greške koje se pripisuju Origenu, koje smo gore naveli.<sup>15</sup> Tako se stvaraju dva tabora. Na jednoj strani je tabor protiv Origena, koji vodi Epifanije, kojem se poslije priključuju Jeronim i Teofil Aleksandrijski, a na drugoj strani je tabor za Origena, koji vodi jeruzalemski biskup Ivan, kojem se priključuje Rufin iz Akvileje. Kontroverzija će se zaključiti pobjedom antiorigenista i neformalnom osudom Origena i njegova nauka.<sup>16</sup>

Važno je napomenuti, smatra Henri Crouzel, da su Origenovi tužitelji ušli u taj proces zbog origenizma njihova vremena koji je bio raširen među egipatskim monasima, među kojima su se širile antropomorfističke ideje, što je izazvalo i reakciju Teofila Aleksandrijskog, na čijem se području to događalo, te je od origenista postao žestoki antiorigenist.<sup>17</sup>

Tu nailazimo na jednu poteškoću. Ako pogledamo Evagrijevo djelo *Kephalaia Gnostika*, vidjet ćemo da je on razvio jedno prilično ezoterijsko učenje nadahnjujući se na Origenovoj kozmologiji, eshatologiji i kristologiji. Stoga Crouzel drži da je Evagrije bio primarni izvor za Jeronima kod njegovih tužaba protiv Origena.<sup>18</sup> Međutim, problem je što nijedan Origenov protivnik nije spomenuo ni *Kephalaia Gnostika* ni imenovao Evagrija kao glavnog širitelja Origenovih hipoteza. Čak štoviše, njegovo se ime uopće ne spominje za vrijeme trajanja prve kontroverzije.<sup>19</sup> Jeronim ga, za razliku od Teofila, na početku kontroverzije uopće ne spominje. Tek će shvatiti Evagrijevu važnost u kontroverziji nekih desetak godina poslije kad bukne pelagijanska kontroverzija. U *Pismu Ktestifontu* (*Ep. 133*), napisanom u predvečerje pelagijanske kontroverzije 414. godine, Jeronim kaže kako su Evagrijeva djela mnogo i rado čitana na sve strane.<sup>20</sup> Tek će, dakle, tada postati svjestan da je njegov nauk bio zapravo središnja stavka u disputama oko Origena, što će poslije ojačati i njegov napad na Evagrija.<sup>21</sup>

Stoga, nema sumnje, smatra Francis Murphy, da su Origenova razmišljanja bila viđena kao ekstravagantna za naredne generacije, a to je bio najhrabriji

<sup>15</sup> Usp. Epiphanius CONSTANTIENSIS, *Panarion*, LXIV, 4, u: GCS, XXXI/2, 409–410.

<sup>16</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 84–102.

<sup>17</sup> O tim događajima vidi u: Socrates SCHOLASTICUS, *Historia ecclesiastica*, VI, 7, u: u: Jean-Paul MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Paris, 1903., 67, 684–688 (dalje: PG); Sozomenus SALAMINIUS, *Historia ecclesiastica*, VIII, 11–12, u: PG 67, 1544–1549.

<sup>18</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origene*, 242.

<sup>19</sup> Usp. Gabriel BUNGE, *Origenismus-Gnostizismus: Zum geistesgeschichtlichen Standort des Evagrius Pontikos*, u: *Vigiliae Christianae*, 40 (1986) 1, 24–54.

<sup>20</sup> Usp. Eusebius HIERONYMUS, *Ep. 133*, 3, u: Isidorus HILBERG (ur.), *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum LVI*, Vindobonae, 1918., 244–246.

<sup>21</sup> Usp. Josip KNEŽEVIĆ, *Jeronim između pelagijanizma i origenizma Evagrija Pontskog*, u: *Vrhbosensia*, 21 (2017) 1, 141–170.

doseg Evagrija Pontskog u njegovu pokušaju da dohvati cijelu stvarnost unutar ogromna kozmološkog sustava koji je i uzrokovao osudu prvo krajem IV. stoljeća a potom i početkom VI. stoljeća.<sup>22</sup> Edward Moore smatra kako je Evagrijeva potraga za potpunim prikazom stvaranja i ljudske naravi dovela ga do korištenja Origenovih hipoteza kao odskočne daske za njegova krivovjerna razmišljanja o tim temama, koja su rezultirala mističnom tradicijom koja je tada prilično »uzburkala duhove«.<sup>23</sup> Tu je on na avanturistički i ezoterijski način prikazao Origenovo promišljanje o svijetu, Kristu i *eshatonu*, premda se Augustin Cassiday ne slaže s tom postavkom.<sup>24</sup> Stoga i ne začuđuje kada Hans Urs von Balthasar kaže da je Evagrije »origenistischer als Origenes«<sup>25</sup>, smatrajući da je bio koncentriraniji od Origena samog u elaboraciji filozofskih pogleda na svijet, željan izgraditi teološku shemu kako bi podržao već prevladanu uporabu Origenovih hipoteza u službu asketskih i mističnih nastojanja monaških zajednica tog vremena.

## 2. Origenizam Evagrija Pontskog

U svojim spisima Evagrije je vrlo »škrto« u informacijama o vlastitom životu. Samo iz pojedinih pisama saznajemo pokoji detalj iz njegova privatnog života.<sup>26</sup> Zbog toga naše poznavanje podataka iz njegova života ovisi o Paladiju, Evagrijevu učeniku i povjesničaru prvotnog monaštva i autoru djela *Historia Lausiaca*. Prema tom tekstu Evagrije je u svojoj mladosti bio »svjetski čovjek«, ali se poslije obratio i postao ponizni pustinijski otac.<sup>27</sup> Od važnijih njegovih djela, uz tekstove asketsko-mističnog karaktera, spomenut ćemo »trilogiju« *Praktikos*, *Gnostikos* i *Kephalaia Gnostika*, te *Epistula fidei* i *Epistula ad Melaniam*.

### 2.1. Origenov origenizam

Prije nego uđemo u temu Evagrijeva origenizma, potrebno je vidjeti koji je bio odnos nauka Origena i Evagrija Pontskog. Prema Origenu, duhovna stvorenja posjeduju slobodnu volju na temelju koje su sposobni udaljiti se od Boga, što

<sup>22</sup> Usp. Francis Xavier MURPHY, *Evagrius Ponticus and Origenism*, 256.

<sup>23</sup> Usp. Edward MOORE, *Origen of Alexandria and St. Maximus the Confessor: An Analysis and Critical Evaluation of Their Eschatological Doctrines*, Boca Raton, 2005., 102.

<sup>24</sup> Usp. Augustine CASSIDAY, *Evagrius Ponticus*, New York, 2006., 31–35.

<sup>25</sup> Hans Urs von BALTHASAR, *Metaphysik und Mystik des Evagrius Pontikus*, u: *Zeitschrift für Ascese und Mystik*, 14 (1939) 1, 32.

<sup>26</sup> Usp. Giovanni CATALDO, *Vita come tensione nell'antropologia di Evagrio Pontico*, Bari, 2007., 21.

<sup>27</sup> Paladije je posvetio 38. poglavlje životu Evagrija Pontskog. Usp. Palladius HELENOPOLITANUS, *Historia Lausiaca*, u: PG 34, 995–1260.

on karakterizira kao otpad od Boga i pad u grijeh. Cijeli κόσμος bio bi posljedica tog pada, ali Bog, poštujući ljudsku volju, može dovesti sva duhovna stvorenja u njihovo prvotno jedinstvo s Bogom kao što je bilo na početku. U ovom se razmišljanju prepoznaju neke ideje platonizma, kao što je ideja preegzistencije jednoga nebeskog svijeta duša.<sup>28</sup>

### 2.1.1. Origenova kozmologija

Moramo reći da su se Origenovi protivnici najviše okomili na njegovu koncepciju o stvaranju svijeta, spočitavajući mu da naučava vječnost svijeta. Kod Origena postoje tri svijeta: razumski ili κόσμος νοητός, koji je zapravo svijet ideja koje su postojale kao idealne forme u Bogu (preegzistencija); duhovni svijet ili κόσμος νοερός, sačinjen od čistih inteligencija (νόες), te vidljivi osjetilni svijet ili κόσμος αισθητός, koji je stvorio i uredio Bog, nakon pada preegzistentnih inteligencija. Dakle, na početku su sva bića stvorena kao čiste inteligencije (νόες) u koje se ubrajaju anđeli, demoni i ljudi. Temeljno polazište Origenove kozmologije jest da su sva ta bića na početku bestjelesna (eterična i nevidljiva) i savršena, da posjeduju slobodnu volju (*liberum arbitrium*) te da su podložna promjeni. Razlikuju su se samo po tomu na koji su način koristili svoju slobodnu volju. Upravo zbog negativnog korištenja slobodne volje, pobunivši se protiv Boga, pali su u grijeh, što se kod Origena opisuje kao »zahlađenje u kontemplaciji«, i prema tomu udaljavanje od Boga kao izvorne Mudrosti, te konačni pad inteligencija. Čini se da Origen, naime, povezuje etimološki riječ ψυχή (duša) s glagolom ψυχέσθαι što bi se moglo prevesti kao »postati hladan«. <sup>29</sup> Kao posljedica tog procesa čiste inteligencije su padom postale duše koje su primile tijelo. Prvotni, dakle rezultat tog pada je aktualno stvaranje koje obilježava nastanak tjelesne naravi, to jest stvaranje materijalnog svijeta u kojem bi pale čiste inteligencije mogle ispaštati za svoj prijestup. Tijelo je, dakle, kaznionica za dušu, što je dosta slično filozofiji platonizma. <sup>30</sup> U tom osjetilnom svijetu duše se iznova uče poslušnosti. <sup>31</sup>

<sup>28</sup> Usp. Jean DANIÉLOU, *Origene*, 249.

<sup>29</sup> Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *De Principiis* II, 8, 3. Citati i referencije u: Paul KOETSCHAU, *Die griechische christlichen Schriftsteller der Ersten Drei Jahrhunderte*, XX, Leipzig, 1913. Hrvatski prijevod: Marijana Mandaca: ORIGEN, *Počela*, Split, 1985.

<sup>30</sup> Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *Contra Celsum*, III, 42, u: Marcel BORRET, *Sources Chrétiennes*, Paris, 1968., 99–10 (dalje: Sch). Međutim, tjelesnost za Origena nije nešto loše. Origen, za razliku od Platona ne osuđuje tijelo. Tjelesnost je po njemu posljedica otpada od Boga. Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *Contra Celsum*, VII, 69, u: Sch, 175–177.

<sup>31</sup> O Origenovoj kozmologiji vidi u: Jean DANIÉLOU, *Origene*, 251–300; Panayiotis TZAMALIKOS, *Origen: Cosmoslogy and Ontology of Time*, Leiden – Boston, 2006., 69–79.

### 2.1.2. Origenova eshatologija

Međutim, te čiste inteligencije koje su postale duše, iako zatvorene u tijelu, sačuvala su svoj udio na božanskom Logosu, odnosno omogućena im je daljna kontemplacija Boga, te na temelju slobodne volje mogu izabrati dobro i vratiti se u prvotno stanje nevinosti, sreće i blaženstva (ἀποκατάστασις) prema Pavlovoj Poslanici Korinćanima (usp. 1 Kor 1,23-28).<sup>32</sup> Ta teorija je najviše »uzburkala duhove« jer je Origen često naglašavao da će kraj biti jednak početku.<sup>33</sup> Marijan Mandac kaže kako će kasnije *opinio communis* postati da je Origen učio kako će i pakao prestati i da će svaka inteligencija iznova naći utočište i smirenje u Bogu.<sup>34</sup> Ne smijemo zaboraviti da je i to kod Origena bila hipoteza. Origen ne može prihvatiti da nešto što je Bog stvorio kako bi živjelo, i što bijaše dobro (usp. Post 1,1ss), može u potpunosti biti izgubljeno. To bi se odnosilo i na zle duhove, koje Bog nije stvorio da budu zli, nego su to postali u svojoj slobodnoj volji. Zato Origen smatra da kod Zloga neće nestati njegova bit stvorena od Boga, nego njegova volja koja je postala vrelo neprijateljstva.<sup>35</sup> Prije pada davao nije bio nesposoban za dobro, nego je kao stvorenje bio podložan promjeni na temelju svoje slobodne volje koja je i uzrok njegova otpada od Boga.<sup>36</sup> Jean Daniélou smatra da ono što je Origen naučavao nije nauk o apokatastazi, nego je platonistička deformacija tog nauka.<sup>37</sup>

### 2.1.3. Origenova kristologija

Kada govorimo o Origenovoj kristologiji, potrebno je reći da je predkozmički pad o kojem Origen govori utjecao na sva stvorenja, osim na preegzistentnu Kristovu dušu koja je jedina bila nesposobna za »zahlađenje u kontemplaciji« jer je posjedovala Sina Božjega.<sup>38</sup> Kristova je duša od svojeg iskona odabrala ljubiti pravednost slijedeći u svojim činima poticaje i volju Mudrosti zbog čega se oduprijela kušnji kojoj su u predkozmičkom padu podlegle ostale inteligencije.<sup>39</sup> Uz vjerne anđele ostala je ustrajati u dobru. Preegzistentni Logos je

<sup>32</sup> Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *De Principiis*, II, 3, 5; II, 10, 8; III, 6, 1–9.

<sup>33</sup> Usp. *Isto*, I, 3; III, 5, 4; III, 6, 8; VI, 6, 2.

<sup>34</sup> Usp. Marijan MANDAC, Uvod, 123.

<sup>35</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origene*, 351.

<sup>36</sup> O Origenovoj eshatologiji vidi u: Jean DANIÉLOU, *Origene*, 327–341; Henri CROUZEL, *Origene*, 316–356.

<sup>37</sup> Jean DANIÉLOU, *Origene*, 341.

<sup>38</sup> Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *De Principiis*, II, 6, 4–6.

<sup>39</sup> Usp. *Isto*, I, 8, 3; II, 6–7; II, 8, 9.



prema Origenu uzeo upravo tu dušu u utjelovljenju.<sup>40</sup> Evagrije će tu teoriju najviše »preraditi« i u potpunosti će prevladati svaku aluziju na Origenov subordinacionizam. Ta Origenova »smiona« hipoteza, kao i sve ostale, uključujući vječno stvaranje svijeta, preegzistenciju duša i njihov pad u tijela kao kaznu za prijašnje prekršaje te apokatastazu, graničile su u dobroj mjeri s pravovjerjem. Riječ je u najmanju ruku o problematičnom učenju koji će najviše doći do izražaja u misli Evagrija Pontskog, koji će zbog prevelikog ezoterizma biti i daleko krivovjerniji.

## 2.2. Nauk Evagrija Pontskog

Origenov utjecaj kroz povijest patrističke misli najviše se očitovao u misli Evagrija Pontskog. Njegova su djela, osobito *Počela*, viđena kao izvor Evagrijeva odstupanja od pravovjerja zbog čega će i biti zajedno osuđeni. Zbog te osude Drugoga carigradskog koncila velik dio Evagrijevih djela je nestao tako da je u određenom smislu nastupila *damnatio memoriae*. Ipak su neki njegovi tekstovi ostali sačuvani u drugim jezicima i pod imenima drugih autora. Nakon otkrića njegovih djela postalo je moguće jasno označiti razvoj njegova nauka, kao i njegovu ulogu u origenističkim kontroverzijama. Otkriće njegova djela *Kephalaia Gnostika* omogućilo nam je točno poznavanje njegova nauka kao jednog od najutjecajnijih origenista. U tom djelu Evagrije iznosi na vrlo opskurnan, ezoterijski i enigmatičan način pojedine svoje stavove da ih mogu shvatiti samo oni koji su uistinu ostvarili napredak u spoznaji, bolje reći u gnozi. Iz *Kephalaia Gnostika* može se vidjeti da pojedini aspekti origenističke kristologije nisu dolazili od Origena, nego zapravo od Evagrija. U nauku se može vidjeti da je prenglasio pojedine aspekte te se razvio u smislu jednog »pretjeranog« origenizma i u konačnici krivovjernog.<sup>41</sup>

### 2.2.1. Evagrijeva kozmologija

Evagrijevi nauk o kozmologiji i o najuzvišenijim stadijima mističnog života čini sadržaj njegove privatne korespondencije kao što je *Epistula ad Melaniam* i u opskurnim meditacijama ezoterijskog karaktera kao što možemo čitati u

<sup>40</sup> Usp. *Isto*, II, 6, 7. O Origenovoj kristologiji vidi u: Jean DANIÉLOU, *Origene*, 301–326.

<sup>41</sup> Usp. Alois GRILLMEIER, *Gesù il Cristo nella fede della Chiesa I/2. Dall'età apostolica al concilio di Calcedonia (451)*, Brescia, 1982., 724–725. Za jedan sustavniji pregled Evagrijeva nauka vidi: Augustine CASSIDAY, *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus*, Cambridge, 2013.

*Kephalaiia Gnostika*, koji nam govore o porijeklu i sudbini cijelog *kosmosa*. Čitajući ta dva njegova djela, nesumnjivo je da njegova kozmologija ima svoje korijene u origenizmu. U tim djelima imamo organsku i definitivnu sistematizaciju nauka o preegzistenciji duša i o dvostrukom stvaranju. Svi protivnici origenizma u IV. stoljeću inzistirali su na osudi teorije o preegzistenciji duša, koja svoje temelje ima u teoriji o dvostrukom stvaranju: prvo stvaranje bilo bi stvaranje nevidljivih bića i čisto duhovnih, odnosno čistih inteligencija (λογικοί, νόες), a drugo stvaranje bilo bi stvaranje vidljivih bića – tijelâ. Kako bismo u potpunosti mogli »dešifrirati« pojedine koncepcije tog nauka, bit će potrebno referirati se i na njegovu *Epistula ad Melaniam*.

Dakle, prema Evagriju vidljivi svijet ne bi bio prvo Božje stvaranje. Evagrije kaže: »Sve što postoji, produkt je Božje spoznaje; međutim, među bićima neki su prvi, a neki drugi.«<sup>42</sup> U početku Bog je prvo stvorio bestjelesne duhove koje on naziva »logikoi« ili »noes«, čiste inteligencije, razumska bića, slobodna, sva jednaka međusobno i ujedninjena s Bogom i međusobno u jedinstvu ljubavi prema spoznaji sa samo jednom svrhom – kontemplacijom Boga, koji je jedini izvor života i stvarnosti.<sup>43</sup> Sva su ta bića, dakle, stvorena i zajedno konstituiraju prvotnu Henadu koja je bila u jedinstvu s božanskom Monadom.<sup>44</sup> U jednom određenom trenutku, zbog negativnog korištenja slobodne volje (*liberum arbitrium*), kojom su bića bila obdarena u trenutku stvaranja, sva su se ta bića počela udaljavati od prvotnog jedinstva s Bogom te je nastupila ruptura prvotne Henade. Kao prvi grijeh prikazan je nemar koji je izravni uzrok za veliki prekozmički pad tih čistih inteligencija koji Evagrije, zajedno s Origenom, kako čitamo u njegovim *Počelima*,<sup>45</sup> naziva ἡ πρώτη κίνεσις (prvotno pokretanje) zbog kojeg su se čiste inteligencije odvojile od Monade i što je bilo uzrokom nastajanja različitosti među njima samima. Te inteligencije koje su otpale od prvotne Monade postale su prve »duše« (ψυχάι).<sup>46</sup> Na taj se način, dakle, uvodi preegzistencija duša.<sup>47</sup>

Međutim, te inteligencije nikad nisu bile ostavljene same sebi jer je Monada milosrdni i providonosni Bog koji želi da se svi spase. Tako se dogodilo

<sup>42</sup> Euagrius PONTICUS, *Kephalaiia Gnostika*, I, 50 (dalje: KG). Citati i referencije uzeti su iz: Antoine GUILLAUMONT (ur.), *Les six centuries des »Kephalaiia Gnostika« d'Evagre le Pontique*, u: *Patrologia Orientalis*, 28, 1.

<sup>43</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, I, 3.

<sup>44</sup> Za više informacija o tome vidi u: Gabriel BUNGE, *Hénade ou monade? Au sujet de deux notions centrales de la terminologie évagrienne*, u: *La Muséon*, 102 (1989.), 1–2, 69–91.

<sup>45</sup> Usp. Origenes ALEXANDRINUS, *De Principiis* II, 9, 2–6.

<sup>46</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, III, 28.

<sup>47</sup> Usp. Luke DYSINGER, *Psalmody and Prayer in the Writings of Evagrius Ponticus*, Oxford, 2005., 31–32.

drugo stvaranje, različito od prvog stvaranja, to jest stvaranje vidljivoga materijalnog svijeta. Duše, koje su otpale od prvotne Monade primile su različita tijela te su tako stvoreni anđeli, demoni i ljudi – svako biće na svojem dijelu svijeta. Ta tijela su za Evagrija ona »druga bića«. <sup>48</sup> Ta im tijela služe kao jedna vrsta »sigurne mreže« koja bi priječila da bića ne bi pala u ništavilo. Prema Evagriju, »prije pokretanja Bog bijaše Dobro, Snaga, Mudrost, Stvoritelj bestjelesnih bića, Otac čistih inteligencija i Svemoguć. Nakon pokretanja postao je Stvoritelj tjelesa, Sudac, Upravitelj, Liječnik, Pastir, Učitelj, Milosrdan i Strpljiv i nadasve Vrata, Put, Janje i Veliki Svećenik, s ostalim imenima o kojima se govori na raznorazne načine.« <sup>49</sup>

U ovom drugom stvaranju važno je precizirati kako je svako palo biće primilo jedno tijelo koje je vlastito stupnju njegove nevjernosti u tom velikom prekozmičkom padu. Oni vjerni postali su anđeli, čiji je svijet nebeski (raj); nevjerni su postali demoni, čiji bi svijet bio podzemaljski (pakao), a oni manje vjerni bi bili ljudi, čiji bi svijet bio zemlja. <sup>50</sup> Prema tomu, *Knjiga Postanka* govorila bi o drugom stvaranju prije kojeg je bilo stvaranje čistih inteligencija. Jasno je dakle, da je prisutna teorija o preegzistenciji duša. Međutim, Antoine Guillaumont smatra kako izraz »preegzistencija duša« nije u potpunosti točan budući da su duše nastale tek nakon prekozmičkog pada. <sup>51</sup> »Intelekt je onaj koji je u svojoj naravi, u svojoj biti i u svojem redu; ali kada je u svojoj slobodnoj volji otpao od svojega prvotnog reda, nazvan je dušom«, kaže Evagrije. <sup>52</sup>

Iako je Evagrije bio pod velikim Origenovim utjecajem, mora se reći da postoje i pojedine razlike. Vidjeli smo da se kod Origena svijet dijeli na tri dijela: razumski, duhovni i osjetilni. Kod Evagrija su dva dijela: razumski i osjetilni. Nadalje, kod Evagrija se ne prepoznaje jasno formulirana ideja »zahlađenja« čistih inteligencija u kontemplaciji Boga, kao aluzija na pseudoetimološko objašnjenje ψυχή od ψυχέσθαι. <sup>53</sup> Kod Evagrija se navodi samo pojam *nemar*:

<sup>48</sup> Euagrius PONTICUS, KG, I, 50.

<sup>49</sup> Euagrius PONTICUS, KG, VI, 20. Također usp. Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 23–26. Citati i referencije uzeti su iz: Wilhelm FRANKENBERG (ur.), *Evagrius Ponticus*, Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Neue Folge, XIII/2, Berlin, 1912., 612–618; Gösta VITESTAM (ur.), *La seconde partie du Traité qui passe sous le nom 'La grande lettre d'Evagre le Pontique que à Mélanie l'Ancienne'*, Lund, 1964.

<sup>50</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, I, 68.

<sup>51</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 104.

<sup>52</sup> Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 2–3.

<sup>53</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 105.

»Nije Monada ta koja se pokreće sama po sebi, nego je pokrenuta po primjeni inteligencije koja je zbog svog nemara okrenula svoj pogled i zbog činjenice da je lišena kontemplacije rađa nesposobnošću spoznaje.«<sup>54</sup> Pojmom κίνεσις (pokretanje) Evagrije opisuje djelovanje inteligencije po kojem je ona okrenula svoj pogled od Monade, odnosno prekinula kontemplaciju zbog nemara i svoje jedinstvo s Monadom.<sup>55</sup> Pokretanje, koje je kao plod nemara uzrokovao prekid kontemplacije, uzrok je i zla te je i odlučujući događaj koji se ispriječio između dvaju stvaranja i koji je na kraju rezultirao drugim stvaranjem, to jest stvaranjem tijela.<sup>56</sup> I kod Evagrija tijela nemaju negativnu konotaciju, ali on ide i dalje od Origena jer po njemu mrziti tijelo znači mrziti njegova Stvoritelja. Ovdje se vidi njegov antipoganski stav po kojem je tijelo ne samo zatvor duše nego i jedna vrsta medicinske kazne.<sup>57</sup> Za njega je tijelo kao kuća za dušu, a tjelesna osjetila su kao prozori koji omogućuju vidjeti osjetilne realnosti u drugom stvaranju.<sup>58</sup> Duše koje su tim drugim stvaranjem lišene esencijalne spoznaje Boga zahvaljujući primljenu tijelu postaju sposobne za osjetilnu spoznaju koja ih uzdiže do prvotne spoznaje Monade.<sup>59</sup> Dakle, za razliku od platonizma kod Evagrija je tijelo instrument po kojem se postiže oslobođenje i spasenje.

### 2.2.2. Evagrijeva eshatologija

Prema Evagriju Kristovo spasenjsko djelo, koje se ostvaruje preko utjelovljenja, zaključuje se u eshatologiji. Svoj nauk, po uzoru na Origena i Kapadočane, i Evagrije temelji na novozavjetnom tekstu 1 Kor 15,24-28: »kad preda kraljevstvo Bogu i Ocu, pošto obeskrjepi svako Vrhovništvo, svaku Vlast i Silu. Doista, on treba da kraljuje dok ne podloži sve neprijatelje pod noge svoje. Kao posljednji neprijatelj bit će obeskrjepljena Smrt jer sve podloži nogama njegovim. A kad veli: Sve je podloženo, jasno – sve osim Onoga koji mu je sve podložio. I kad mu sve bude podloženo, tada će se i on sam, Sin, podložiti Onomu koji je njemu sve podložio da Bog bude sve u svemu.« Taj povratak u izvorno stanje je za Evagrija apokatastaza.<sup>60</sup> Prema njemu pala bića u prekozmičkom padu kon-

<sup>54</sup> Euagrius PONTICUS, KG, I, 49.

<sup>55</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, III, 22.

<sup>56</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 106–109.

<sup>57</sup> Usp. Giovanni CATALDO, *Vita come tensione nell'antropologia di Evagrio Pontico*, 53–59.

<sup>58</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, IV, 68.

<sup>59</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 110.

<sup>60</sup> Usp. Claudio MORESCHINI, *I Padri Capadoci*, Roma, 1990., 201.

templacijom mogu se vratiti u prvotno stanje.<sup>61</sup> Tako je spasenje shvaćeno kao progresivna transformacija iz jednog stanja u drugi. Njegova je pretpostavka da pala bića u svojem povratku Bogu mogu putovati u različitim tijelima i u različitim svjetovima, ali na kraju sve će pale inteligencije ponovno dobiti svoju izvornu duhovnu narav i ponovno će biti u prvotnom jedinstvu s Monadom. Sedmog dana bi Krist trebao vladati nad svim razumskim bićima, a na kraju osmog dana Kristovo bi kraljevstvo prestalo, kada bi sva bića ponovno uspostavila svoje jedinstvo s Bogom i postala slična njemu, te će im biti vraćeno dostojanstvo biti dijelom esencijalne spoznaje Boga.<sup>62</sup> Riječ je, dakle, o potpunom uništenju tijela kada će tijela koja uskrsnu biti podložna propadanju i smrti, što je zastupao i Evagrije: »Kada prva truba označi rađanje tijela, na isti će način i zadnja truba označiti uništenje tijela.«<sup>63</sup>

Prema Evagriju, dakle, sva će se stvorenja podvrći Bogu, pa čak i sâmi demoni koji su se pobunili jer i oni su razumska bića.<sup>64</sup> Kao što vidimo što se tiče eshatologije Evagrije dijeli u potpunosti mišljenje s origenistima svojeg vremena, pa i sa samim Origenom. U djelu *Epistula ad Melaniam* Evagrije kaže kako će razumska bića u trenutku svojega ponovnog ujedinjenja s Bogom, »uteći« u jedinstvo s Bogom kao što rijeka utječe u more te će Bog promijeniti sve u potpunosti u njihovoj vlastitoj naravi. Neće više biti mnogi, nego će postati jedno u njegovu beskonačnom i nedjeljivom Jedinstvu.<sup>65</sup> Riječ je o jednoj nadasve neobičnoj viziji, o povratku *kosmosa* na svoje prvotne početke. Za Evagrija, dakle, neraskidivo jedinstvo trojstvenih osoba postaje model za konačno jedinstvo stvaranja s Bogom. U konačnici za Evagrija spasenje je doslovno deifikacija, pobožanstvenjenje svih stvorenih bića.<sup>66</sup>

### 2.2.3. Evagrijeva kristologija

Čini se da Evagrijeva kristologija nije dio onih naučavanja za koja je mislio da ih treba prikazati na opskuran i enigmatičan način. Njegova je kristologija

<sup>61</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, II, 4; III, 7.

<sup>62</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, V, 83; VI, 7.

<sup>63</sup> Euagrius PONTICUS, KG, III, 66.

<sup>64</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, VI, 27.

<sup>65</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 27.

<sup>66</sup> Usp. William HARMLESS, *Desert Christians. An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, Chicago – London, 2006., 358. O deifikaciji kod Evagrija vidi u: Augustine CASSIDAY, Deification in Origen, Evagrius, and Cassian, u: Lorenzo PERRONE (ur.), *Origeniana Octava: Origen and the Alexandrian Tradition*, Leuven, 2003., 2, 995–1001; Norman RUSSEL, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, New York, 2004., 238–241.

bitno navezana na kozmologiju i eshatologiju. Prema Evagriju Krist je jedna od čistih inteligencija (voūç),<sup>67</sup> kao i svaki drugi stvoren, ali za razliku od ostalih čistih inteligencija nije zanemario svoje jedinstvo s Bogom, nego je ostao sjedinjen s njime preko Logosa.<sup>68</sup> Gabriel Bunge kaže kako Evagrije definira voūç kao »sliku Božju«, aludirajući na osobni odnos stvorenja sa Stvoriteljem. Evagrijevski voūç nije obični razum, nego vlastito djelovanje jedne stvorene osobnosti. Kao slika Božja voūç nema samo odnos s Bogom nego se odnosi na Boga.<sup>69</sup> Taj je voūç, dakle, ostao sjedinjen s Bogom te je kao posrednik u svojoj duši pozvan predsjedati spasenju palih inteligencija preko drugog stvaranja. Preko njega svaka je inteligencija primila tijelo u početku, a i on je sâm uzeo ljudsko tijelo kako bi otkrio značenje spasenja i kako bi vodio inteligencije njihovom povratku k Bogu.<sup>70</sup> Prema Evagriju, svijet je, dakle, kao knjiga pomoću koje nas Krist (voūç) kao posrednik preko drugog stvaranja poučava kako se vratiti Bogu.

Međutim, Krist ne samo da predsjeda drugom stvaranju, ulijevajući u njega svoju mudrost, nego u punini vremena postaje čovjekom. U njemu se, dakle, otkriva preegzistentno savršeno čovještvo.<sup>71</sup> U jednom krucijalnom retku njegova djela *Epistula ad Melaniam* Evagrije sažima svoje naučavanje o utjelovljenju. On kaže kako nas je Bog stvorio na svoju sličnost i učinio nas baštinicima svega onoga što njemu pripada. Ono što nije naravno za njega (a opet je naravno) jest to što je došao na zemlju, rođen od žene jer je želio tako. Budući da je naša narav ranjena zbog naše slobodne volje, zbog te ranjenosti ona stalno naginje grijehu. Međutim Krist je svojim rođenjem uzeo na sebe sve one stvari koje slijede nakon rođenja sve do smrti i na taj način nas oslobodio od njih, preuzimajući ih na sebe jer mi nismo bili u mogućnosti to učiniti sami.<sup>72</sup>

Takvo naučavanje nije neki izuzetak jer se može kod njega na mnogo mjesta naći sličnosti s naučavanjem velikih Kapadočana, s kojima je bio uvelike povezan još od djetinjstva. Osim toga, za vrijeme Prvoga carigradskog koncila bio je i *peritus* Grguru Nazijanskom i kao takav često se sukobljavao s hereticima koji su negirali u to vrijeme potpuno božanstvo druge božanske osobe. Međutim, s druge strane dijelio je s mnogim misliocima tog vremena i jednu nespretnost koja se sastojala u striktnom razdvajanju božanske i ljudske

<sup>67</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, I, 77; III, 2.

<sup>68</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, IV, 18.

<sup>69</sup> Usp. Gabriel BUNGE, *Das Geistesbet: Studien zum Traktat »De Oratone« des Evagrius Pontikos*, Köln, 1987, 11.

<sup>70</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 5–6.

<sup>71</sup> Usp. John MEYENDORFF, *Imperial Unity and Christian Divisions*, New York, 1989., 233.

<sup>72</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 56–59.

naravi u jednoj osobi Isusa Krista. Čini se da je Evagrije u svojem naučavanju razlikovao između Sina (Logosa) i Krista. Logos bi kod njega bio superioran u odnosu na Krista jer je Krist stvorena inteligencija (voûç).<sup>73</sup> Po njemu Krist zapravo nije Logos, ili bolje reći Krist prema njemu posjeduje Logos u sebi.<sup>74</sup> Prema Aloisu Grillmeieru, taj rječnik koji upućuje na *inhabitatio*, bio bi pripisan antiohijskoj kristologiji koja je uvijek nastojala odijeliti božansku narav od ljudske naravi.<sup>75</sup> Međutim, unatoč tomu postoje pojedine točke gdje Evagrije inzistira na tom da je Krist jedan, a ne dva, da se u našem vremenu pojavio kao čovjek, ali u svojem vremenu i u svojem Kraljevstvu on je u istinu Bog. Kao što u ovom svijetu nisu dvije stvarnosti, Bog i čovjek, nego jedna – Bog po sebi i čovjek radi nas – tako i u onom svijetu nisu dvije stvarnosti – Bog i čovjek – nego samo jedan Bog koji je po svojoj naravi Bog i Bog koji je čovjek jer je postao čovjekom a da pritom nije izgubio ništa od svojeg božanstva.<sup>76</sup>

U svakom slučaju važno je napomenuti da kod Evagrija nema ni traga origenističkom subordinacionizmu. Unatoč nekim nejasnoćama glede odnosa Krista i Logosa, čini se da njegova kristologija, barem ona koja se nalazi u *Epistula fidei*, ne izlazi previše iz okvira pravovjerja, kako to misli Gabriel Bunge. On napominje da Evagrijevu kristologiju treba čitati i proučavati u njezinoj cijelosti i u kontekstu pravovjerja otaca Kapadočana.<sup>77</sup> Ipak, važno je napomenuti da njegova kristologija iznesena na ovakav način nikako ne bi mogla biti prihvaćena u VI. stoljeću za vrijeme Drugoga carigradskog koncila, ali u njegovu obranu treba isto tako napomenuti kako kristološke kontroverzije u njegovu vremenu još uvijek nisu započele, niti su bile u fokusu.

### 3. Druga origenistička kontroverzija

Vidjeli smo kako je ime Evagrija Pontskog tijekom prve origenističke kontroverzije bilo u potpunosti odsutno. Jeronim je bio prvi koji je uključio njegovo ime, premda relativno kasno, optužujući ga da je raširio krivovjerja koja se mogu naći u Origenovim *Počelima*. Za razliku od prve origenističke kontroverzije, u drugoj origenističkoj kontroverziji njegovo će ime doći u prvi plan. O toj kontro-

<sup>73</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, KG, IV, 9.

<sup>74</sup> Euagrius PONTICUS, *Epistula fidei*, 4, 14, u: PG 32, 253.

<sup>75</sup> Usp. Alois GRILLMEIER, *Gesù il Cristo nella fede della Chiesa I/2. Dall'età apostolica al concilio di Calcedonia (451)*, 729–732.

<sup>76</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, *Epistula ad Melaniam*, 61–62.

<sup>77</sup> Usp. Gabriel BUNGE, ΓΝΩΣΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ di Evagrio Pontico, u: Paolo BETTILOLO (ur.), *L'Epistula fidei di Evagrio Pontico. Temi, contesti, sviluppi*, Atti del III convegno del Gruppo Italiano di Ricerca su »Origene e la Tradizione Alessandrina«, Roma, 2000., 156.

verziji informira nas crkveni povjesničar Evagrije Skolastik.<sup>78</sup> Ona će prouzročiti i intervenciju samog cara Justinijana zbog ekscesa koje su počinili pojedini origenisti u Palestini, koji su se nadahnjivali upravo na Evagrijevu razmišljanju. Tako je origenističko pitanje ponovno postalo aktualno. U svakom slučaju može se reći kako će Evagrijeva reputacija tim događajima biti prilično kompromitirana.

### 3.1. *Povijesno-teološke karakteristike druge origenističke kontroverzije*

Nakon prve osude origenizma potkraj IV. stoljeća, nastupilo je vrijeme mira koje je trajalo cijelo V. stoljeće. Međutim, početkom VI. stoljeća ponovno su se otvorile rasprave oko origenizma, ovaj put ne u Egiptu, nego u Palestini, gdje su među monasima bile jake origenističke tendencije. Tako problem origenizma, pogotovo onog koji je u svojim temeljima imao učenje Evagrija Pontskog, postaje u VI. stoljeću ponovno aktualan i to u vremenu kristoloških rasprava, tako da se druga origenistička kontroverzija otvara u vremenu kristoloških diskusija između kalcedonista i monofizita te u manjoj mjeri nestorijanaca.<sup>79</sup> Nakon Akacijeve shizme koju je prouzrokovao edikt *Tò Hvwtukón* 482. godine, dokument koji na kraju osuđuje Kalcedonski koncil, nastupilo je vrijeme raskola između Rima i Carigrada sve do dolaska cara Justina i njegova nećaka, kasnije cara Justinijana.<sup>80</sup> Dolaskom cara Justinijana na vlast u potpunosti se mijenja religijska politika Bizantskog Carstva u odnosu prema Rimu, ali i prema ostalim dijelovima Carstva jer je car nastojao postići jedinstvo Carstva pomoću jedinstva vjere. Kako bi to postigao, bilo je potrebno pozabaviti se pitanjem Tri Kapitula i origenista u Palestini.<sup>81</sup>

Ovdje nas zanima pitanje origenizma koje je nastalo u prvoj polovici VI. stoljeća među palestinskim origenistima, iako nije jednostavno odrediti točne poveznice između kristoloških kontroverzija VI. stoljeća i origenističke krize toga vremena, smatra John Meyendorff.<sup>82</sup>

<sup>78</sup> Usp. Euagrius SCHOLASTICUS, *Historia ecclesiastica*, IV, 38–39, u: PG 86, 2772–2784.

<sup>79</sup> Usp. Lorenzo PERRONE, *La Chiesa di Palestina e le controversie cristologiche. Dal concilio di Efeso (431) al secondo concilio di Costantinopoli (553)*, Brescia, 1980., 202.

<sup>80</sup> Više o ovome vidi u: William Hugh Clifford FRIEND, *The Rise of Monophysite Movement*, Cambridge, 1972., 143–297.

<sup>81</sup> O Justinijanovoj religijskoj politici vidi u: August KNECHT, *Die Religionspolitik Kaiser Justinians*, Würzburg, 1896.; Rhaban HAACKE, *Die kaiserliche Politik in den Auseinandersetzungen um Chalkedon (451–553)*, u: Alois GRILLMEIER – Heinrich BACHT, *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, II, Würzburg, 1953., 149–177; Karl-Heinz UTHEMANN, *Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe*, u: *Augustinianum*, 39 (1999) 1, 5–83.

<sup>82</sup> Usp. John MEYENDORFF, *Imperial Unity and Christian Divisions*, 230.



Prema iskazima svjedoka tog vremena, Ćirila iz Scitopolisa, ponovno otvaranje tog pitanja vezano je uz monaški samostan Veliku Lavru.<sup>83</sup> Ćiril, i sâm antiorigenist, izvještava na prilično tendenciozan antiorigenistički način o događajima tog vremena vezanim za početak druge origenističke kontroverzije i za Veliku Lavru, koju je 478. godine utemeljio sv. Saba od koje se početkom VI. stoljeća odvojila druga nazvana Novom Lavrom, koja je favorizirala origenističke ideje, te će poslije postati bastionom origenizma u Palestini. Ta skupina origenističkih monaha kasnije će se podijeliti na druge dvije: *ισόχριστοι* (*isohristoi*) i *πρωτόκτιστοι* (*protoktistoi*). Tako su diskutabilna Origenova učenja dala početak novoj origenističkoj kontroverziji u povijesti Crkve.

### 3.2. Osuda origenizma

Kao što smo već vidjeli Origenova je teologija uvijek bila kontroverzna jer su neke njegove hipoteze bile teško spojive s kršćanskom porukom. Ipak, one su predstavljale srce Origenova teološkog sustava i bile su vrlo popularne teme među monasima, širenje kojih je ponajviše potjecalo od Evagrija Pontskog.<sup>84</sup> Premda osuđene krajem IV. stoljeća, ipak su ostale žive. Justinijan, i sâm teolog, potaknut disciplinskim problemima i incidentima koje su počinili pojedini monasi origenisti te videći nespojivost origenizma s naukom Crkve, napisao je edikt protiv origenizma 543. godine.<sup>85</sup> No, kako problemi u Palestini nisu jenjavali, origenizam biva osuđen i 553. godine na Petom ekumenskom koncilu u Carigradu.<sup>86</sup>

<sup>83</sup> Usp. Cyrillus SCYTHOPOLITANUS, *Vita Sabbae*, u: Eduard SCHWARZ (ur.), *Kyrrillos von Scythopolis*, Texte und Untersuchungen, Leipzig, 1939., 85–200. Ta je studija, koja je pisana u retrospektivno antiorigenističkom duhu, donedavno vrijedila kao glavni povijesni izvor za poznavanje problematike druge origenističke kontroverzije. Međutim, novije istraživanje koje je proveo Daniël Hombergen dovodi u pitanje povijesnu vjerodostojnost Ćirilovih navoda kao i pouzdanost njegovih informacija glede te kontroverzije jer prema Hombergenu Ćiril anticipira doktrinarne zaključke i osude iz 553. godine. Osim toga, Ćiril je prenamaglasio važnost origenističkog pitanja tog vremena do te mjere da ga je predstavio kao razlog saziva Petoga ekumenskog koncila. Usp. Daniël HOMBERGEN, *The Second Origenist Controversy – A new Perspective on Cyrils of Scythopolis' Monastic Biographies as Historical Sources for Sixth-Century Origenism*, Roma, 2001. Također usp. Franz DIEKAMP, *Die Origenistische Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemene Concil*, Münster, 1899.; Kathleen HAY, *Impact of St. Sabas: The Legacy of Palestinian Monasticism*, u: Pauline ALLEN – Elizabeth JEFFREYS (ur.), *The Sixth Century: End or Beginning?*, Brisbane, 1996., 118–125.

<sup>84</sup> Usp. John MEYENDORFF, *Imperial Unity and Christian Divisions*, 232.

<sup>85</sup> Usp. IUSTINIANUS, *Epistula ad Menam*, u: Eduard SCHWARTZ (ur.), *Acta conciliorum oecumenicorum*, III, Berolini, 1927., 189, 18–214, 9 (dalje: ACO).

<sup>86</sup> Usp.: ACO, IV, 1, 218, 8–13 (latinski tekst) – 242, 32–37 (grčki tekst).

Neki povjesničari smatraju da je Origenovo ime u anatemama zapravo interpolacija budući da se uopće nije raspravljalo o Origenu na samom koncilu, nego prije koncila.<sup>87</sup> Marijan Mandac također napominje da se anateme koje se odnose na Origena ne nalaze među koncilskim dokumentima. Osim toga anateme nemaju izravne veze s Origenovim učenjem jer je prema njemu osuđen ondašnji origenizam koji je bio raširen među palestinskim monasima obojen Evagrijevim promišljanjem o spornim Origenovim hipotezama.<sup>88</sup> Moderni autori su u tomu prilično složni. Tako Jean Daniélou kaže kako su se neka Origenova razmišljanja ticala pitanja koja Crkva nikad nije u potpunosti razjasnila te stoga prema njemu Origen nikad formalno nije osuđen.<sup>89</sup> Isto smatra i Henri Crouzel, govoreći kako anateme nemaju baš neke veze s Origenovim naukom jer se odnose na palestinske origeniste koji su bili pod utjecajem Evagrija Pontskog.<sup>90</sup> Drugim riječima nije osuđen Origenov origenizam, nego origenizam Evagrija Pontskog. Na istoj liniji je i Antoine Guillaumont. On napominje kako *Akti*, koji su sačuvani cjelovito samo na latinskom jeziku, govore o osudi Tri Kapitula. Tek pri kraju se spominje Origena kao aluzija na osudu iz 543. godine. Koncilski oci su, prema njemu, bili pozvani prije službenog početka koncila očitovati se o origenizmu.<sup>91</sup>

#### 4. U Origenovu obranu

Sve dosad rečeno vodilo nas je postavki da origenizam osuđen 543. i 553. godine nije u pravom smislu bio Origenov origenizam, nego origenizam Evagrija Pontskog, koji je prema Crouzelu zapravo bio pravi uzročnik druge origenističke kontroverzije. Zapravo sve do otkrića Evagrijeva djela *Kephalaia Gnostika* nismo imali ideju razlikovanja nauka vlastitog Origena od origenizma koji je nastao poslije pod utjecajem Evagrija Pontskog na palestinske monahe koje je krasila ta origenistička tendencija i koji će se poslije podijeliti na ekstremne *isokriste* i umjerene *protoktiste*. Naime, nakon prve Justinijanove osude Nova Lavra je nastavila djelovati. No, godine 547. umire iguman Nove Lavre Nonno i njegova će smrt biti fatalna za taj origenistički ambijent jer će prouzročiti unutarnje podjele upravo na *isokriste* i *protoktiste*.<sup>92</sup>

<sup>87</sup> Usp. Franz DIEKAMP, *Die origenistischen Streitigkeiten*, 98–112.

<sup>88</sup> Usp. Marijan MANDAC, *Uvod*, 24.

<sup>89</sup> Usp. Jean DANIELOU, *Origene*, 11–12.

<sup>90</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origene*, 11.

<sup>91</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 134.

<sup>92</sup> Usp. Lorenzo PERRONE, *La Chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, 211.

#### 4.1. *Isochristoi i protoktistoi (tetraditi)*

Ako želimo rekonstruirati nauk tih dviju skupina, bilo bi potrebno baciti pogled na anatematizme. Prema Lorenzu Perroneu objekt diskusije bio je vjerojatno različit pogled na kristologiju unutar sheme koju definiraju teorija o preegzistenciji duša i apokatastaza.<sup>93</sup> Prema toj shemi *isokristi* su podržavali ideju potpune identifikacije bića s Kristom u konačnoj obnovi svega. Dakle, razumska bića u apokatastazi bit će apsolutno jednaka Kristu – ἴσοι τοῦ Χριστοῦ ili ἰσόχριστοι. To bi značilo i gubljenje jedinstvene uloge i prvenstva Kristova tako da bi i ostala stvorenja u apokatastazi, uključujući dakle i demone, bili jednaki Kristu. Odatle, dakle, i optužba da će se i Sotona na kraju spasiti.

S druge strane, *protoktisti* su više željeli spasiti Kristovu jedinstvenost, superiornost i privilegij budući da je jedini Krist ostao u potpunosti sjedinjen s Bogom u prekozmičkom padu. Zbog toga su nazvani *πρωτόκτιστοι*. Budući da su naglašavali Kristovu jedinstvenost, protivnici (*isokristi*) su ih nazivali i *tetraditi* budući da priključuju Krista Presvetom Trojstvu kao četvrtu osobu.<sup>94</sup>

Dakle, ono što je krivovjerno kod *isokrista* jest da su naučavali kako Krist nije jedan od Trojstva i da će ljudska tjelesa nakon uskrsnuća biti uništena – Kristovo tijelo među privima – i da će se u apokatastazi sva razumska bića spasiti budući da su jednaka Kristu.<sup>95</sup> Riječ je o kristologiji bliskoj Ariju i Nestoriju, koja stavlja Krista na nivo stvorenja i koja razlikuje Krista od Logosa, kao što smo vidjeli kod Evagrija – nešto što se u drugoj polovici VI. stoljeća nikako nije moglo naučavati. Upravo taj nauk jest onaj palestinskih monaha koji je osuđen na Petom ekumenskom koncilu u Carigradu 553. godine.

#### 4.2. *Osuda Evagrija Pontskog*

Za razliku od edikta iz 543. godine, koji je generalno bio usmjeren protiv origenističkih stavova, *Akti* Petoga ekumenskog koncila više se odnose na teme koje su prisutne u nauku palestinskih monaha, odnosno *isokrista*. Antoine Guillaumont naglašava da je novost u osudama bila upravo kristologija, u skladu s disputama tog vremena, koja je za temelj imala Evagrijevo djelo *Kephalaia Gnostika*.<sup>96</sup> Dok edikt iz 543. godine izričito osuđuje Origenov nauk i odnosi se

<sup>93</sup> Usp. *Isto*, 212.

<sup>94</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 149.

<sup>95</sup> Usp. ACO, III, 230, 3–10.

<sup>96</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 136–140.

*explicite* na njegova djela, *Akti* iz 553. godine odnose se preciznije na mišljenja pojedinih monaha iz Jeruzalema.<sup>97</sup> Tako Henri Crouzel kaže kako se u temelju osude prepoznaju pojedine origenističke hipoteze, ali cjelokupna konstrukcija nema puno dodirnih točaka. Neke se tvrdnje, poput preegzistencije Kristove duše u odnosu na njegovo tijelo (III. anatema); proslavljena tijela su u obliku sfera (V. anatema); da će Krist biti opet raspet radi demona (VII. anatema), ne nalaze kod samog Origena.<sup>98</sup> Zato se prema njemu osuda odnosi na origeniste tog vremena, koji su bili pod utjecajem Evagrija Pontskog, čije se ime u *Aktima* Sabora nalazi u svim osudama zajedno s Origenovim i imenom Didima Slijepca, na temelju čega Antoine Guillaumont zaključuje da su Evagrijeva djela dala »une contribution essentielle«<sup>99</sup>, samoj formaciji origenizma koji je osuđen u VI. stoljeću.

Osuda origenizma, u ovom slučaju Evagrijeva, temelji se na teoriji o Kristovoj duši koja je postojala prije njegova tijela ujedinjena s Logosom. Krist je taj koji stvara osjetilni svijet – Krist a ne Bog. On je taj koji spašava pale inteligencije i koji se utjelovljuje – Krist, a ne Logos. Ta kristologija predstavlja radikalno razlikovanje između božanskoga preegzistetnog Logosa i Krista. Krist je jedan od čistih inteligencija koji je zajedno s ostalim inteligencijama činio prvotnu Henadu i koji nije otpao od Boga kao ostali, nego je ostao sjedinjen preko Logosa.<sup>100</sup> Prema Antoineu Guillaumontu takav nauk nije u potpunosti svojstven ni poganskoj filozofiji, ni Origenu, ni Didimu Slijepcu, nego Evagriju. On nadalje naglašava da postoje mnoge sličnosti ne samo među idejama nego čak i terminima koji se pojavljuju u tekstovima Evagrija Pontskog i koji su očito bili izvor anatematizama.<sup>101</sup> Izraz *isochristoi*, odnosno »jednaki Kristu« po kojem se u apokatastazi čiste inteligencije po slobodnoj volji opredjeljuju za kontemplaciju Boga i na taj način postaju »kristi« ne nalazi se doduše kod Evagrija, ali je ideja prisutna. Tako Evagrije kaže: »Razumsko pomazanje je duhovna spoznaja potpune Monade i Krist je onaj koji je ostao sjedinjen po toj spoznaji. I ako je tako, Krist nije Logos koji bijaše u početku kao što onaj koji je pomazan nije Bog u početku, nego je prije onaj potonji (Bog) budući da je ovaj prethodni (pomazani) Krist, a prethodni (pomazanik) budući da potonji

<sup>97</sup> Usp. Franz DIEKAMP, *Die origenistischen Streitigkeiten*, 90.

<sup>98</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origene*, 234–244.

<sup>99</sup> Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 151.

<sup>100</sup> Usp. Euagrius PONTICUS, *KG*, I, 77; V, 66, 69.

<sup>101</sup> Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Evagre le Pontique e l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 148.

(to jest Bog) jest Bog.«<sup>102</sup> Prema tomu, s pravom se može tvrditi da je Evagrijeva kristologija izvor anatematizama iz 553. godine. Antoine Guillaumont kaže da nije u pitanju samo doktrinarna identifikacija nego čak i u nekim aspektima literarno-terminološka, a upravo nas to obvezuje da zaključimo kako je djelo *Kephalaia Gnostika* bila »source principale«<sup>103</sup> za osudu origenizma na Drugome carigradskom koncilu.

Taj zaključak nam omogućuje da shvatimo zašto je u anatematizmima i Evagrijevo spominjano ime zajedno s Origenovim i Didimovim. Iako je prilično teško točno odrediti Origenov i Didimov udio u osudi, to se ne može reći za Evagrija, čiji je udio u osuđenom origenizmu očigledan jer sadrži bit onoga što možemo nazvati Evagrijevim origenizmom kao cjelinom za sebe. Stoga i Henri Crouzel kao Origenov »odvjetnik« smatra da osuda Origena treba proći kritičko promišljanje s obzirom da nedostaje povijesni smisao jer u tom vremenu nismo imali ono što danas nazivamo razvojem dogme,<sup>104</sup> ali ne u smislu evolucije dogme, kako predlažu relativističke ideje koje bi tako dovele u pitanje i svakog krivovjernika.<sup>105</sup> Prema tomu, Origen bi bio osuđen polazeći od situacije ne njegova vremena, nego vremena njegovih tužitelja. Ovaj sud prikazuje kako antiorigenisti u vrijeme prve i druge kontroverzije nisu pobijali istinski origenizam u njegovoj cijelosti, nego tako reći »inficirani« origenizam razvijen u promišljanju Evagrija Pontskog. Zato Crouzel na drugom mjestu zaključuje kako je Origen interpretiran i osuđen prema unilateralnoj sistematizaciji Evagrija Pontskog.<sup>106</sup>

## Zaključak

Cilj ovog rada nije kritičko provjeravanje osude Drugoga carigradskog koncila ili neka vrsta rehabilitacije Origena. Određenu zadovoljštinu u smislu apologetike Origen je dobio na Drugom vatikanskom koncilu (1962. – 1965.) s obzirom da je kao osuđeni heretik bio jedan od citiranih crkvenih pisaca, za razliku od nekih crkvenih otaca koji su bili njegovi protivnici. Ta je zadovoljština pro-

<sup>102</sup> Euagrius PONTICUS, KG, IV, 18.

<sup>103</sup> Antoine GUILLAUMONT, *Les »Kephalaia Gnostika« d'Évagre le Pontique e l'histoire de origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, 158. Međutim, na drugom mjestu Guillaumont napominje kako je tu zapravo više riječ o aluzijama, odjecima ili pak frazama negoli o izravnim citatima iz Evagrijevih djela. Usp. Antoine GUILLAUMONT, *Évagre et les anathématisés anti-origénistes de 553*, u: *Studia Patristica*, 3 (1961.) 1, 216–226.

<sup>104</sup> Usp. Henri CROUZEL – Emanuela PRINZIVALLI, *Origenismo*, u: NDPAC, 3681–3682.

<sup>105</sup> Usp. Josip GUNČEVIĆ, *Origen i origenizam*, 250.

<sup>106</sup> Usp. Henri CROUZEL, *Origenismo*, u: Karl RAHNER (ur.), *Sacramentum Mundi*, 824–825.

izvela i to da su ulomci njegovih djela ušli i u *Božanski Časoslov* obnovljene molitve Crkve nakon Drugoga vatikanskog koncila. Prisutnost njegove osobe i ulomaka njegovih djela, kako u obnovljenoj molitvi Katoličke crkve tako i u službenim dokumentima Drugoga vatikanskog koncila, kao crkvenog pisca, teologa, koji je i nakon svih povijesnih peripetija bio nadahnuće teolozima u povijesti Crkve, dovela je do značajnog zaokreta u razumijevanju njegova nauka u određenom rehabilitacijskom smislu i to od crkvenog naučiteljstva kao jednog od crkvenih autoriteta. Svakako da ta činjenica, shvaćena u širem kontekstu, može biti uzeta kao jedan od elemenata za Origenovu »obranu«. <sup>107</sup>

Međutim, ne smijemo zaboraviti da, premda su Origen i njegovo promišljanje bili žrtve političko-religijskih igara cara Justinijana i teoloških neshvaćanja, mora se ipak priznati da Evagrije Pontski nije izmislio neke postavke i jednostavno ih imputirao Origenu, nego je u svojem zanosu promišljao nad Origenovim (krivovjernim) pretpostavkama i produbio ih, čineći ih na određeni način još krivovjernijima.

Premda se možemo složiti s nekim autorima koji zastupaju tvrdnju kako ne treba miješati Origena i origenizam i da samog Origena treba studirati u njegovoj cjelovitosti, ne treba zanemariti da su neke njegove ideje, makar iznesene  $\gamma\upsilon\mu\nu\alpha\sigma\tau\iota\kappa\tilde{\omega}\varsigma$ , ipak prouzročile određene krivovjerne stavove, doduše velikom zaslugom i Evagrija Pontskog, zbog čega se mora tvrditi da se osuda Origena u VI. stoljeću više tiče »evagrijanističkog« originizma pojedinih palestinskih monaha, kako smo prethodno vidjeli.

U kojem se opsegu osjećao Origenov utjecaj na Evagrija Pontskog i preko njega na palestinske monahe (*isokriste*)? Vidjeli smo kako postoje odnosi između tih promišljanja a tiču se precizno rečeno točaka zbog kojih je Origenov nauk uvijek bio diskutabilan. Upravo dobro poznavanje origenizma Evagrija Pontskog omogućuje nam rasvjetljivanje pojedinih aspekata Origenova nauka. Vidjeli smo kako jedni drže Evagrija za vjernog Origenova učenika i vide u njegovu nauku autentični Adamancijev nauk, dok drugi otkrivaju u Evagrijevim djelima bit krivovjernog origenizma koji je inspirirao palestinske monahe, što je dovelo do osude Origena i origenizma, dajući detaljno i specifično promišljanje o pojedinim Origenovim hipotezama. Taj sustav konstituirao bit anatematizama iz 553. godine, što upućuje na sličnost Evagrijeva i Origenova promišljanja, pogotovo što se tiče kozmologije i eshatologije, ali problem je u kojoj je mjeri Evagrije bio ovisan o Origenu. Ipak, nesumnjivo je da je njegov

<sup>107</sup> Zahvaljujem recenzentu na uputi o jednom drukčijem odnosu prema Origenu, nastalom na Drugom vatikanskom koncilu.

nauk pridonio evoluciji origenističkog krivovjerja, čije je sjeme posijano pod vidom obične hipoteze.

Isto tako, glede *isokrista*, možemo se upitati: Zašto su tako učeni monasi, kakvi su bili origenisti *isokristi*, jednostavno samo ponavljali ono što je Evagrije naučavao? Vjerojatno su i oni pridonijeli odnosu Origena i Evagrija svojim vlastitim tumačenjima origenizma, te su također utjecali na osudu origenizma u VI. stoljeću.<sup>108</sup> No, ne smijemo zanemariti činjenicu da je svima bio glavni inspi-rator ipak Origen sa svojim krivovjernim hipotezama te je zbog toga i njegovo ime uvršteno među krivovjernike kao ime onoga čije su ideje, preko Evagrija Pontskog, inspirirale i origeniste *isokriste* VI. stoljeća.

### Summary

#### IN DEFENCE OF ORIGEN: THE HISTORICAL-THEOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ORIGENISM OF EVAGRIUS PONTICUS

Josip KNEŽEVIĆ

Catholic Seminary of Vrhbosna  
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 SARAJEVO  
josip.knezevic25@gmail.com

*The article is divided into four units. Within the context of the first Origenistic controversy, the first unit discusses the notion and phenomenon of Origenism as such and the first Origenistic controversy insofar as it is helpful for the understanding of the teaching of Evagrius Ponticus. The author presents Evagrius' teaching second unit as his view of Origenism by putting his teaching in a historical-theological framework. The last two units discuss the second Origenist controversy and Origen's defence and constitute the core of the article, as a form of »defence« of Origen. These try to show how in a certain way Origen's condemnation in the sixth century at the Fifth Ecumenical Council in Constantinople (553) was the fruit of the political-religious activity at the time of Emperor Justinian and of a lack of understanding of the problem by Palestinian monks, especially by the group of so-called Isochrists.*

Keywords: Origen, Evagrius Ponticus, origenism, ἰσόχριστοι.

<sup>108</sup> Usp. István PERCZEL, Pseudo-Dionysius and Palestinian Origenism, u: Joseph PATRICH (ur.), *The Sabaitic Heritage in the Orthodox Church from the fifth Century to the Present*, Leuven, 2001., 262.